

RELIGIJA PO FREUDU

Lush Gjergji

Tko malo poznaje Freudovu psihoanalizu, znade dobro koliko ju je puta on sam revidirao; još su nam poznatije modifikacije koje je ona imala odvajanjem na Jungovu i Adlerovu stranu, a da i ne govorimo o njezinu kasnijem razvoju. Što se tiče religije, Freud nije nikada promijenio mišljenje; štoviše, on je u tome kategoričan, a izvor takva držanja proistječe iz njegova ranog djetinjstva, prije nego je »otkrio« psihoanalizu.

1904. g. Freud definitivno zauzima svoje stajalište prema religiji; to će ponoviti i kasnije, na razne načine, bez nekih velikih i radikalnih promjena. U djelu *Psihopatalogija svakodnevnog života* u zadnjem poglavlju on piše ovako: mislim da veliki dio mitološkog shvaćanja u svijetu, kakvo imaju i moderne religije, nije ništa drugo do psihologije projektirane u izvanjski svijet.¹ To bi značilo da čovjek, želeći riješiti svoje unutrašnje probleme (probleme podsvijesti) počinje misliti i pokušava ih zaobići praznovjermem na paranoičan način. Po tome bi religija bila neka vrsta paranoje na osnovu koje vidimo stvari koje projektira naš podsvjesni život.

Poslije se Freud izražava malo drugačije, uspoređuje religiju s opsesivnom neurozom.² Freud drži da ima puno sličnosti između opsesivne neuroze i vjerske prakse, jer čineći nekoliko čina ili obreda, vjernik traži sredstva da se brani od podsvjesnog osjećaja krivnje, odnosno od uznemiravanja koje ona proizvodi, a koja se rađa na osnovi represija zabranjenih nagona; to za Freuda znači seksualnog instinkta.

U djelu *Totem i tabu* Freud se najozbiljnije pokušava baviti pitanjem religije. I tu ponovno govori o analogiji između religije i opsesivne neuroze. Svima je dosta poznata Freudova totemska priča, kojom pokušava pronaći porijeklo i duboke korijene svake religije. Braća, nezadovoljna ocem, sastaju se i odlučuju da ga ubiju, jer im bijaše strog i vrlo težak, a bio je i vrlo jak. Poslije ubojstva pojedu njegovo meso, misleći da će tako njegova snaga prijeći na njih; ali se dogodilo suprotno. Oni se počеше svađati među sobom i tako osjetiše gubitak oca, potrebu za njim. Tako su ga počeli častiti i razvijati njegov kult poslije njegove smrti. Po Freudu bi to bio primarni prototip svake religije; dakle, svaka bi religija imala svoje korijenje u historijskim potrebama, koje se poslije razvijaju i na moralno-etičkoj bazi.

Prema psihoanalizi vjerovanje u Boga nije ništa drugo do vjerovanja u projiciranje oca koji nam je potreban. Dijete na početku svoga života drži svojega oca najjačim, najboljim... Ta svojstva i karakteristike

¹ Albert Plé, *Freud e la religione*, Città Nuova Editrice, 1971, str. 13.

² Nav. dj., str. 14.

projicira poslije na Boga. To bi bila neka vrsta sublimacije ili, još bolje rečeno, obnavljanje uspomena iz ranog djetinjstva. »Kad dijete naraste, ponovo se nalazi pred poteškoćama, izgubljeno pred nepoznatim snagama života, muči se i trudi da riješi te situacije, budeći tako snage koje su ga branile u djetinjstvu.«³

Vjera bi, dakle, po ovim stavovima bila »psihološka invencija društva«, kako se izražava sam Freud, osnovana na osjećaju krivnje (Edipov kompleks) i na potrebi obrane. Budući da nismo sposobni priznati i podnositi naše slabosti, ne želeći se predati pred osjećajem krivnje, pred poteškoćama prirode i društva, čovjek bježi u infantilnu regresiju, projektirajući u Boga svoje potrebe obrane i sigurnosti. Iz takve situacije proistječe i snaga religije, tj. iz vruće želje za nekim izvorom snage, koji prema Freudu nije ništa drugo nego izvor iluzija. Takve i slične ideje razvija Freud u poznatom djelu *Budućnost jedne iluzije*.

Tri godine kasnije Freud izdaje djelo *Nelagodnost u kulturi*, u kojem govori o religiji s vrlo sličnim idejama. Poslije u djelu *Mojsije i monoteizam* studira religiju sa socijalnog aspekta. I u mnogim drugim djelima Freud se stalno vraća na ove probleme; to su uglavnom djela koja govore o religiji, o njezinu porijeklu, razvoju, ulozi i perspektivama.

Osobni problem Freuda

Kako upozorava poznati Freudov biograf James, Freud je bio »poluvjernik« (slab vjernik) od djetinjstva. Sam Freud piše ovako: »Psihoanaliza nije ni religiozna niti areligiozna. Ona je *neutralno sredstvo* s kojim se mogu poslužiti vjernici kao i laici, kao sredstvo oslobađanja od patnje... za liječenje duše...«⁴

Sve što je Freud pisao ili rekao o religiji, bez razlike kada i kako, ne proistječe dakle iz same psihoanalize, kako bi htjeli neki, nego je to plod njegova prijašnjeg iskustva, uvjerenja i života. Zašto je dakle Freud bio toliko »zainteresiran« za religiju? On nam sam daje odgovor: »Znam da počinjem težak i dalek put u odnosu na moj posao (razumije se kao liječnika, o. m.), ali ne mogu odoljeti zapovijedi, koju čujem iz moje podsvijesti.«⁵ Sigurno je ta »zapovijed podsvijesti« usko povezana s njegovim teškim djetinjstvom, kao Židova, sa strogim odgojem, koji je bio previše krut, formalan, a još k tome u katoličkoj zemlji, kao što je to Austrija.

Najviše nas iznenađuje jedna stvar: upornost u tom stajalištu prema religiji. Zašto nije pokušavao nikada temeljitije promijeniti to stajalište? »Često sumnjam u moje spise i ne osjećam se usko povezan s njima, kao što treba da osjeti svaki autor...«⁶

³ Freud, *Un souvenir d'enfance de Leonardo da Vinco*, Gallimard, Paris, 1927, str. 177—178; SE, 11, 123.

⁴ Freud, *Lettera di Freud a Pflister del 9 febbraio 1909*, Gallimard, Paris, 1966, str. 47.

⁵ Jones, *The Life and Work of S. Freud*, 3 vol., Basic Book, New York, 1957, str. 272—273.

⁶ Freud, *Mosé et le monothéisme*, Gallimard, Paris, 1948, str. 80.

Freud je imao mnogo predrasuda prema religiji, osobito prema katoličkoj vjeri, koju je smatrao neprijateljskom za Židove. Tu činjenicu potvrđuje on sam, kad govori o osjećaju inferiornosti, koji ga je mnogo mučio i pratio cjeloga života.

Freud napada religiju, govoreći da ona falsificira stvarnost života, drži ljude u psihičkom infantilizmu, ali ostaje kao nepobijena činjenica da on nije nikada odgovorio na objekcije koje mu je pismeno dostavljao pastor Pflister.

Njegovo vjersko iskustvo bilo je više nego negativno: povijesno-ambijentalni uvjeti života, neinformiranost ili kriva informiranost o religiji, već na početku njegov negativan stav prema vjeri i mnogi drugi faktori, koje ovdje ne spominjem, dubinski su, stvarni i osnovni izvori takva njegova stajališta prema religiji.

Što je religija po Freudu?

Freud »studira« religiju samo kao socijalni faktor, s tradicionalnog i kulturnog aspekta; dakle, samo s pogledom na prošlost. To je kriterij u najmanju ruku nekritičan i neznanstven, jer je jednostran; a što je još gore, Freud se nije nikada potrudio da prostudira religiju u normalnom konkretnom kontekstu života; osvrtao se samo na bolesnike i psihički neuravnotežene osobe. U tom ju je eskluzivizmu smatrao neurotskim fenomenom.

Ima nekih mjesta gdje Freud tvrdi da je vjera od većine prihvaćena i da pojedinci, prihvaćajući je, izbjegavaju osobnu neurozu, dok su većinom neurotični; a ako nismo kao oni, ako se od njih odvajamo, doživljavamo osobnu neurozu. »Religija je opća opsesivna neuroza cijelog čovječanstva.«⁷ Tu je Freud upao u izravnu kontradikciju: kako je moguće aplicirati pojmove individualne psihologije na socijalnu psihologiju i obratno, bez ikakva verificiranja?

To je, kako kaže Albert Plé, preveliki redukcionizam i velika nepravda: tumačiti religiju samo kao socijalni faktor, kao socijalni fenomen prošlosti, i to smatrati znanstvenim pogledom. Čini se da Freud postaje svjestan tog velikog propusta, kada kaže da je svaka nauka »unilateralna«, jednostrana, pa tako i psihoanaliza. Zato se ne može pretendirati da je njegovo tumačenje religije, koje je u mnogome jednosmjerno i neznanstveno, jedino moguće tumačenje, kako bi neki htjeli prikazati. Freud je bio više spekulativan tip, filozofski usmjeren, od djetinjstva je sanjario da bude filozof: »da razvijem fantaziju, da mogu dati zamaha fantaziji...«⁸

Takve i slične Freudove misli o religiji jesu i ostaju samo puke hipoteze, nepotvrđene, pa ih treba kao takve uzeti i tretirati. I sam Freud uvida

⁷ Freud, *L'avenir d'une illusion*, nav. dj., str. 118.

⁸ Freud, *Al di là del principio del piacere*; Ego e l'Id.

granice takve metodologije, koja se zasniva na mitologiji, na povjesti, na prošlosti, na psihičko bolesnim osobama, i sam piše ovako: »Sve što se tiče stvaranja jedne religije, a to vrijedi također i za židovsku vjeru, ima tako grandiozan karakter, da sva moguća tumačenja nisu u stanju da je osvijetle. Bit će da ima nešto drugo, neki novi elemenat, nešto što ima malo analogije i što nema nikakve sličnosti, nešto jedinstveno, što se može mjeriti samo pomoću posljedica, i baš u tome je veličina religije.«⁹

Priznanje postojanja toga »elementa«, »nešto jedinstveno«, znači i priznanje da je vjera nešto veliko, specifično, a ne samo mitologija, neurozna pojava, obrana od nečega.

Psihički život je kao lanac, usko vezan s prošlošću. Za ilustraciju Freud donosi jedan primjer: anteriorne se faze embriona ne sačuvaju i ne mogu se konstatirati poslije, ali one ostaju, prisutne su; tako je i u psihičkom životu. Zašto se Freud nikada nije potrudio da vidi vjerske elemente na konkretan način, gledajući završni oblik? Možda bi, razvijajući se, dobio još neki novi elemenat. Zašto nije u toj perspektivi »studirao« religiju? Teško je na to odgovoriti, iako znamo da je cijela psihoanaliza usmjerena u tom pravcu, razvija se i tumači u tom smislu. Freud, naprotiv, sve vjerske elemente studira »van subjekta«, kao fiksne i, što još više začuđuje, osuđuje sve one koji »vjeruju po dužnosti, pod pritiskom Super-Ega«. Ali i ovdje upada u kontradikciju, kad kaže da takve snage podsvjesnog života, o kojima je prije govorio, nisu svjesne, pa ih prema tome ne možemo kontrolirati, a onda opet govori o pritisku Super-Ega. Na jednom drugom mjestu Freud piše da ljudi vjeruju, jer su afektivno vezani s religijom, dok na drugom kaže da nas »duboke misli« (underlying thoughts) potiču da vjerujemo. Poslije se trudi da protumači religiju pomoću pojma sublimacije, ali i tu ne zaključuje ništa.

Ako se pomoću umjetnosti-stvaralaštva, kao na primjer Leonardo da Vinci, pobjeđuje seksualnost, kako kaže i sam Freud, pitamo se: zašto čovjek ne bi imao mogućnost da bude zadovoljan, da bude zreo da prijeđe »neurotičnu i infantilnu fazu«? Tu mogućnost Freud ne priznaje ni kao hipotezu.

Što je, dakle zrelost o kojoj toliko govori Freud? Princip zrelosti prema Freudu ima tri elementa, a to su:

- oslobađanje od principa slasti-užitka, od infantilizma;
- prilagođavanje izvanjskoj stvarnosti, oslobađajući se postupno od unutrašnjih senzacija i uspostavljanjem kontakata sa svjetom koji nas okružuje;
- orijentiranje prema izvanjskom svijetu.

Ostaje nam da se pitamo je li Freud znao i, ako je znao, zašto nije priznao, da sva tri ta elementa ne samo ima kršćanstvo, nego da ih posebno gaji, jer bez psihičke zrelosti nemamo zrele kršćane.

⁹ Freud, *Mosé et le monothéisme*, nav. dj., str. 171—172.

Oslobađanjem od principa slasti-užitka, kojim se dijete, po Freudovoj teoriji na početku ograničuje, tražeći samo ugodne senzacije, on se polako postavlja u kontakt i s drugim stvarnostima i realnostima života; dok se doji istodobno zadovoljava dvije potrebe: za hranom, ali i instinktivno zadovoljenje, koje za Freuda znači seksualno, tj. oralna faza. Ako se fiksira na toj fazi, ili na drugima, kao što su analna, falička, ili ako se regresijom poslije vraća na njih, onda imamo neurotičnu osobu.

Religija, osobito kršćanska, ne traži da se čovjek vraća u djetinjstvo, ili da ostaje dijete, da bježi od stvarnosti, nego pruža čovjeku cjelokupni smisao života. Sam Isus Krist nije izabrao lak put da oslobodi čovjeka, nego put križa i smrti, afrontirajući život, grijeh, slabosti čovječanstva. Kršćanin je, po primjeru Učitelja, pozvan da izdrži do kraja, da uz pomoć Boga i vjere prebrodi sve poteškoće života, ne pomoću nekog magičnog recepta, nego boreći se do kraja, trudeći se i zalažući, ali da ustraje s vjerom.

Zrelost je prilagođivanje stvarnosti, jer prihvaćamo život kakav jest, radimo na tome da poboljšamo uvjete života, da pomognemo jedni drugima, orijentirani s vjerom, ne samo prema Bogu, nego i prema čovjeku-bližnjemu. Kršćanin je onaj koji živi za Boga i za bližnjega, koji se otvara drugima, a ne onaj koji živi u zatvorenom krugu egoizma i egocentrizma.

Dakle, kako se vidi iz ovih jednostavnih konstatacija, vjera ne samo da ne drži čovjeka u nezrelosti, nego ako je prava vjera, promiče i pomaže taj proces.

Freud i teologija

Ima li pravo teologija da se »izjasni« o ovim problemima, pita se Albert Plé i kaže da ima, zato što teologija nije samo deduktivna, nego i induktivna, »jer je mjesto teologije život kršćana-vjernika.«¹⁰

I sam Freud poziva da dajemo naša mišljenja, jer ne smatra psihoanalizu jedinom pravim tumačenjem religije, niti prvim i najboljim, nego jednim od mogućih tumačenja. »Samo kada budemo došli do jedne sinteze rezultata sa svih mogućih znanstvenih područja i istraživanja, vidjet ćemo relativnu važnost ovih stranica što se tiče izvora religije. Ovaj posao za mene i nije moguć, ni što se tiče sredstava, a ni svrhe, ni djelatnosti jednog psihoanalitičara.«¹¹

Freud razlikuje vjeru običnog čovjeka od vjere npr. sv. Tome Akvinskog, koji je, kako on kaže, »vjersko biće«, sredstvo sazrijevanja, da bismo razumjeli i vjeru običnih ljudi. Teolozi su se uvijek trudili da nas uče nešto o stvarnosti svijeta, čovjeka, kao npr. Toma u *Summa theologica*, IIa IIae, i to prije Freuda i mnogih drugih. Vjernik ne odbija

¹⁰ Albert Plé, nav. dj., str. 85.

¹¹ Freud, *Totem et Tabù*, Payot, Paris, 1948, str. 140.

razum, tumačenja, istraživanja, nego ih nadilazi, svjestan svojega ograničenja, osvjetljen vjerom i objavom. Vjera nije jedino područje života gdje se čovjek ne vodi isključivo razumom; ima i mnogih drugih, kako lijepo kaže Plé, npr. vjeridba, brak, gdje se zaručnici odlučuju na zajednički život, ne samo razumom, nego i srcem, jer samo razumom ne bi nikada učinili taj korak u životu. To je čin gdje ne sudjeluje samo razum, nego cjelokupna osoba. Sličan je i odnos liječnika i bolesnika, tako drag i poznat Freudu, koji računa s inteligencijom života, koja je puno plodnija od suhe razumnosti.¹²

I sami bolesnici imaju iracionalni odnos prema psihoanalitičaru, kojemu se »otvaraju«; dakle, to ne bi bilo znanstveno prema Freudu, ali bez toga nema nikakvog uspjeha, jer je »ljubav veliki odgojitelj«, kaže poslije i sam Freud.

To su interpersonalni odnosi koji obogaćuju čovjeka, omogućuju zrelost, pa zašto bismo sumnjali da se to može ostvariti, kada se radi o odnosu Bog-čovjek, kada znademo da naš Bog nije Bog filozofa, nego konkretna, utjelovljena osoba?

Po Freudu je faza sazrijevanja faza prilagođavanja izvanjskoj stvarnosti; ako se radi o kozmičkoj stvarnosti, razumije se po sebi, da je znanost najbolje sredstvo; ali kada se radi o međusobnim odnosima, personalnim ili društvenim, znanost nije dostatna, nego se tu radi o razumijevanju, ljubavi, strpljivosti.

Odnosi čovjek-čovjek iziskuju veliku zrelost koju znanost kao takva ne može dati, nego je daju život i iskustvo, zajednica u kojoj se živi. Primarna uloga katoličke Crkve jest baš to, da živimo stvarnost na koju nas poziva ljubav.¹³

Vjera, dakle, ne odbija stvarnost, kako je mislio Freud, nego nas poziva da živimo sve kontradikcije života sve do kraja, s puno volje, elana, s nadom i ljubavlju, za Boga i za bližnjega.

Prava vjera, a ne ona nezrela ili još gore ona kod psihičko neuravnoteženih osoba, daje duboki smisao života i time potpomaže zrelost. Vjerske se vrednote ne protive ljudskim vrednotama, nego ih usavršavaju, dajući im dublji smisao u cjelokupnosti života.

¹² Albert Plé, nav. dj., str. 89.

¹³ Nav. dj., str. 101.